

Németország a szenvedélyek viharában

Tekintély és demokrácia Bibó István „A német politikai hisztéria okai és története” c. művében, különös tekintettel a hitleri Harmadik Birodalom zsákutcájára

---

(Bevezetés) Bibó István mindenekelőtt tudós magyar politikai gondolkodó volt, dolgozatunkban e sorok írója által egyik legjelentősebb művének tartott, „A német politikai hisztéria okai és története” című sok tekintetben egyedi, formabontó, mind a napig érvényes evidenciákat tartalmazó c. tanulmányának a történeti előzmények számba vétele után a weimari német, és a Nagy Háború utáni osztrák köztársaság, továbbá nagy hangsúllyal a hitleri Harmadik Birodalom zsákutcait vesszük górcső alá a tekintély és demokrácia kérdésköre alapján. E dolgozat Erdődy Gábor, Bibó szóban forgó művét elemző, de a vizsgálódást a wilhelminus német császárságnál abbahagyó tanulmányának kiegészítése és folytatása kíván lenni. Szó lesz arról is, hogy Bibó e műve korántsem veszítette el minden aktualitását, sőt bizonyos megállapításai, gondolatmenetei máig hatóan érvényesek, ha lehet úgy fogalmazni, egyfajta lappangó aktualitást is hordoznak!

(Történeti előzmények I. A frankofóbia kialakulásától a bismarcki új birodalomalapításig (1804–1871)) Bibó – mind személyek, mind közösség dolgában – elsősorban lélektani alapokon vizsgálódik, amelyekre történeti fejtegetéseit építi. A német történelmet a napóleoni háborúktól a második világháborúig elsősorban politikai fejlődés szempontjából zsákutca sorozataként írja le. A modern kori német történelem legnagyobb teherterelei közé sorolja, hogy e népnél Nyugat-Európaéhoz viszonyítva mértéken felüli jelentőséggel bírt az ún. területi fejedelemségek rendszere, és az ezt megtestesítő ún. személyes uralom, amely a német széttagoltságot erősítette. A nyugat-európai politikai fejlődés viszont a demokratikus, erős, egységes nemzetállamok kialakulása, erősödése és XIX. századi történeti primátusa felé haladt. Egyrésztől beszélhetünk arról, hogy a nyugat-európai uralkodók generációról generációra, évszázadokon keresztül az uralkodás szempontjából a nyers személyes uralomtól, habitus, lelki beállítottság, politikai vezetés terén a jóval kulturáltabb, a keresztény értékek által szublimált személytelen, szimbolikus, egyfajta megszelídült, de továbbra is stabil politikai tekintélyre alapozott hatalomgyakorlás felé tartott. A társadalomfejlődés szempontjából viszont az irány az ún. tömegérzelmelek demokratizálódása következett be, amely hatványozottan jelentkezett a nagynak nevezett francia forradalommal, tulajdonképpen történelmi léptékben mérve rapid módon, de ha ez extrém francia felfordulás nem következik is be, az Edmund Burke által üdvösnek tartott, a szó nemes értelmében véve konzervatív, organikus fejlődés is meghozta volna ezt Franciaországban, ahogy meghozta Nagy-Britanniában, a Németalföld országaiban vagy mondjuk skandináv területeken. Persze a tömegérzelmelek demokratizálódása nem jelent még feltétlenül demokráciát és a politikai tekintélynek sem feltétlenül ellensége! Visszatérve az évszázadokon át érlelődő, a fentebb vázolt új típusú uralkodói attitűdre és hatalomgyakorlásra, Bibó a Habsburg-Lotaringiai házat is ilyennek tartotta, és rámutat, hogy e dinasztiát az Isten is arra teremtette, hogy német nemzeti császárok legyenek, és megvalósítsák a teljes német egységet, megalapozva egy organikus fejlődő, fokozatosan demokratizálódó, a német nemes konzer-

német nemes konzervatív hagyományokat is továbbvivő korszerű nagy Németországot, amelynek élén állva a mindenkori Habsburg császár szilárd, kulturált, stabil politikai tekintély lehetett volna. Hasonló történeti fejlődés ment volna végbe, mint a már említett Nagy-Britanniában. Azt is megjegyzi Bibó, hogy az olyan uralkodók, akik a fentebb vázolt képbe nem illettek bele, azokat előbb vagy utóbb félreállították, példaként hozza fel az idegbajos, hóbortos, az okkultizmusnak is hódoló Habsburg Rudolf császárt, és hoz egy XX. századi példát is, az angol VIII. Edward királyt, aki ugyanerre a sorsra jutott túlságosan is eredeti gesztusai, magánéleti zúrjai miatt. Ahogy látjuk e két kulturált európai dinasztia habozás nélkül megszabadult az általános, előrevivő politikai fejlődésbe nem illő uralkodóitól. Erre később még visszatérünk.

A széttagolt, alakulóban lévő német nemzetet azonban a XIX. század elején hűsbavágóan érintette két történeti esemény, mely tulajdonképpen megalapozta az ún. német különutat (Sonderweg), amelyet Bibó politikai szempontból zsákutcák sorozatának tekint.

Az egyik ilyen eseménysorozat a napóleoni háborúk voltak, ahol a nagy francia hódító ténykedései elementáris sokként érték a széttagolt német területeket. A német népet kollektív traumaként érte, hogy széttagoltan és megfelelő vezetés nélkül Napóleon meghódított számos német területet, amelyre semmiféle adekvát politikai választ nem tudtak adni. A széttagolt német társadalomban közösségileg és egyénenként is politikai hisztéria alakult ki.

A másik döntő komponens e történetben az, hogy az éppen regnáló Habsburg császár, Ferenc, 1806-ban Napóleon hatására letette a német-római császári címet, fölvette az „osztrák” császárit, és az előbbi 1814–1815-ben sem vette fel újra. Végzetes stratégiai baklövés volt részéről, a fentebb leírtak alapján azt hiszem érthető, hogy miért.

Ami pedig a német népet illeti, kifejlődött, ahogy már említettük egyfajta politikai hisztéria, amelynek első állomása a frankofóbia volt, hogy ez a tényező aztán egészen a második világháború végéig elkísérje őket.

Az alapvető kérdés az volt már ekkoriban is, hogy sikerül-e egy stabil politikai tekintéllyel bíró, organikus fejlődés keretében fokozatosan demokratizálódó, egységes nemzeti Németországot megteremteni.

Az 1814–1815-ös bécsi kongresszus általános békerendezésének leginkább az volt az Achilles-sarka, hogy német vonatkozásban nem rendezett el az égvilágon semmit sem, helyette összetákolták az ún. Német Szövetséget, ami fából-vaskarikának bizonyult, hangsúlyozzuk, hogy nem oldott meg semmit, konzerválta az ekkor még „csak” frankofóbiában megnyilvánuló német politikai hisztériát és a Habsburg-Lotharingiai-ház is megindult azon a lejtőn, mely Kelet-Közép-Európai heterogén birtokaikba való vissza- és a „törzsnémet” területekről való kiszorulásukkal, legvégül 1918-as végső bukásukkal zárult.

A Német Szövetség, akárcsak később például Csehszlovákia, politikai komédiának tekinthető. A német néplélemben meglévő politikai hisztéria mellett, konzerválódott egyrészt a területi fejedelemségek rendszere, a születésrendi társadalom egyre korszerűlenebbé váló rendszere, amely a németeknél mértéken felüli szerepre tett szert, a valódi feladatok, a demokratikus nagynémet egység létrehozása pedig szőnyeg alá lett söpörve.

Ekkor még nem következett be az az egyik végzetesnek bizonyuló törés, hogy a német népet illetően az egészséges, értékelvű demokrácia ügye, amely megvalósulása nagyon kívánatos lett volna, szembekerüljön a nemzeti ügygel, mindenekelőtt az osztrák tartományokat és a Szudétaföldet is magában foglaló nagynémet egység ügyével.

A német területeken is jelentkező 1848-as forradalmi hullám és annak kudarca, egyben az értékelvű demokráciát zászlajára tűző német társadalmi erők kudarca volt, tulajdonképpen a német középrétegé és értelmiségé. Ennek egyik következménye az

lett, hogy felértékelődött a Bibó szerint – teljesen jogosan – területi fejedelemségnek tekintett, gyakorlatilag katoná állam Poroszország szerepe és politikai-katonai súlya. Ami pedig a Habsburgokat illeti, szinte teljesen belerokkant e dinasztia az 1848-as fejleményekbe, heterogén birodalmukat kizárólag a cári Oroszország szuronyai mentették meg.

Ezen a ponton következett be a már említett törés, mely a német egység ügyét, a német nemzet ügyét, az értékelvű demokráciával szembeállította.

További fejlemény volt, hogy előtérbe került az ún. kismémet egység ügye, mely e problémákat, félrevezető tapasztalatként hamisan okulva a demokratikus erők 1848-as kudarcából és a Habsburgok és Ausztria kizárásával akarta a vázolt égető német sorskérdéseket megoldani, méghozzá katonai jelleggel, Poroszországgal az élen.

Már csak egy német történeti személyiség színre lépése hiányzott, aki mindezt kivitelezni fogja, és értelemszerűen ennek a férfiúnak Poroszországban kellett a történeti felszínre bukkannia. Ez sem váratott sokáig magára. Ugyanis ekkor került történetünkbe egy porosz arisztokrata, Bibó szerint – szintén teljes joggal – az európai történelem egyik legnagyobb hamis realistája, Otto von Bismarck, a „vaskancellár”, aki egyébként mindezek dacára egy kiemelkedően tehetséges, államférfiúi és politikusi képességekkel is megáldott német történelmi személyiség volt.

(Történeti előzmények II. Bismarck kismémet birodalmától a wilhelminus Németország még súlyosabb politikai zsákutcájáig (1871–1888)) Ennek a fejezetnek mindjárt az elején le kell szögeznünk, és erre Bibó szintén rámutat, hogy az általános közhiedelmekkel ellentétben, Bismarck sem oldott meg semmit a megválaszolatlan német sorskérdéseket illetően, sem vérrel, sem vassal, sem sehogy. Franciaország és a régóta rokkant Habsburg Birodalom legyőzésével, beleértve az ellenálló német területi fejedelemségeket is, Ausztria kizárásával, létrehozott egy német birodalmat, porosz vezetéssel, főleg katonai úton. Végzetes hiba volt ez a bismarcki hamis helyzet, hogy Bibó szavajárásával éljünk. Szóval 1871-ben Versailles-ban megalakult az „egységes” Német Császárság, ami sok minden volt csak egységes nem. Megoldódtak-e a német sorskérdések? Vegyük sorra a történeti tényezőket. A baj már azzal kezdődik, hogy egy – a szó nemes értelmében vett – császári kulturált, szublimálódott hatalomgyakorlásra, egy megfelelő uralkodói szerep betöltésére a porosz protestáns (egyébként református) Hohenzollern-ház alkalmatlan volt. Kezdve ott, hogy ez az uralkodói ház, a Habsburgokkal ellentétben sem hagyományokkal, sem gyakorlattal, de legfőképpen egészséges politikai tekintéllyel nem rendelkezett. A Hohenzollern-ház az maradt, ami volt, német területi fejedelmi család. Alig telik el kis idő, erről hamarosan szólunk, és ennek is súlyos következményei lettek a Német Császárságra és a világra nézve. Másodsor. Fönnmaradt a Bibó által eleget hangsúlyozott területi fejedelemségek és a mértéken felül születésrendi társadalmi berendezkedés, de főleg az ehhez kapcsolódó mentalitás. Ez is jelentett egyfajta tekintélyt, de ha lehet így fogalmazni, ez nem volt egészséges tekintély, mert megbéklyózta a széles német társadalmi köröket és csoportokat. Harmadsor. Ott volt ugyan a Reichstag, amelynek elvileg a hatalommegosztás tekintetében politikai súllyal kellett volna bírnia a demokrácia fejlődése tekintetében, de az egész ugyanúgy a levegőben lebegett, mint a kellően meg nem alapozott császári intézmény. Bonyolította a képet, hogy szinte a Birodalom megszületésével egy időben a történeti színre lépett, és egyre nagyobb súllyal rendelkezett a német szociáldemokrácia, sőt elkezdett kialakulni a modern értelemben vett pártrendszer is és itt főleg – a szociáldemokraták mellett – a katolikus pártra gondolok. Negyedszerre. A porosz hadsereg állam volt az államban. Ötödszörre. A német politikai hisztériát, amely ahogy dolgozatunkból is kiderül és Bibó is mondja, nem német

alkati, hanem történeti tényezők okozták. Eluralkodott széles német társadalmi csoportok és a korabeli elit, továbbá értelmiségi körökben egyfajta ködös német, misztikumba hajló hatalomkultusz, elég, ha a korabeli német publicisztikára (például: Treitschke) gondolunk. Ez még tovább mélyítette a politikai hisztériát. Legvégül. Ausztria kizárása a német egységből egy újabb fából-vaskarikához vezetett, amikor 1879-ben az új Német Császárság szövetséget kötött vele. Álmegoldás volt. Sőt ekkora a német sorskérdések megoldása tekintetében már nemcsak a területi fejedelemségek, hanem már maga a két nagy dinasztia, a Hohenzollern és a Habsburg is útban volt. Az utóbbi megrokkant és ki lett rekesztve a német egysülésből, a másik a császári uralkodásra inkompetens volt.

Megint csak nem telt bele sok idő, és ez bár nem volt determinált, de nem is véletlen, hogy hamarosan színre lép a német történelemben a trónon ülő hamis monarcha. Az 1888-ban uralkodását megkezdő II. Vilmos császár már kifejezetten és végzetesen inkompetensnek bizonyult. A tényleg figyelemre méltó gazdasági fejlődés, amely ekkor ment végbe Németországban senkit ne tévesszen meg! A politikai struktúra bénult és tehetetlen volt, még tovább fokozva a német politikai hisztériát, arról nem is beszélve, hogy társadalmi-politikai-szellemi ellentmondásokat is szült.

(Történeti előzmények III. A wilhelminus Németország zsákutcájából Versailles „sárkányfogveteményeihez” vezető út (1888–1919)) Ha Bibó nyomán tovább vizsgálódunk megkerülhetetlenül foglalkoznunk kell az 1888 utáni német külpolitikával, és ami ezzel szorosan összefügg, II. Vilmos császár személyiségével, továbbá a változatlanul megoldatlan német sorskérdésekkel, ezzel kapcsolatban pedig a pozitív, demokratikus társadalmi-politikai német erők esélyeivel a Nagy Háborút (1914–1918) megelőző időkben. Ebben a fejezetben többször idézünk eredeti Bibó-szövegeket, mert e sorok írója szerint velőig találóak!

Bibó a központi hatalmak külpolitikájának lényegi pontjaira tapint rá, amikor a következőket írja: „A központi hatalmak külpolitikája azonban nem ütötte meg sem dinasztikus, sem nemzeti, demokratikus szempontból a korrekt és egyenes vonalú külpolitika mértékét. Dinasztikus szempontból mind a két német monarchia szakított saját külpolitikájának bevált alapelveivel: A Hohenzollernek a német világszerep emlegetésével elidegenítették Nagy-Britanniát, és feladták a hagyományos angol-porosz jó viszonyt, a Habsburgok pedig a balkáni szerep erőltetésével, különösen pedig a Bosznia körüli akciókkal élethalálharccá tették az Oroszországgal való hagyományos, kiegyensúlyozott balkáni rivalizálást. [...] Minthogy pedig a két központi hatalom a német egység zsákutcaja miatt életre-halálra össze volt ragadva, ezáltal megbomlott a hagyományosan kitűnő angol-osztrák és orosz-porosz viszony is.” Ezzel lényegében a külpolitikai-diplomáciai kör be is zárult. E sorok írója nem igazán képes megérteni, hogy a Habsburgok megrokkant, ezer sebből vérző, heterogén, soknemzetiségű birodalma mit keresett és egyáltalán mi a jó búbánatot akart a Balkánon? Még több egyre ellenségesebben fellépő szlávot csatolni a Birodalomhoz? És mi haszna volt Bosznia-Hercegovina 1908-as annexiójából, amellyel már egy világháborút kockáztatott, és a háború szinte csak azért nem robbant ki már akkor, mert a cári Oroszország kormányzatának vezetője, egy kiváló orosz államférfi, Pjotr A. Sztolipin miniszterelnök mindezt megakadályozta, mert ő legalább tisztán látta előre, hogy egy új háború mindkét megrokkant birodalom végét jelentheti!

Bibó a továbbiakban a következőképpen ír nevezetes művében: „Így kerültek bele egy olyan háborúba [Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia – E. M.], amely a dinasztikus politika szempontjából oktan volt, de ugyanakkor nem volt alkalmas semmiféle népszerű nemzeti cél megvalósítására sem, mert hiszen *az egyetlen igazi nemzeti*

célt, az osztrák-németeknek a német egységbe való bevonását a Habsburg-Hohenzollern kompromisszum lehetetlenné tette. [Kiemelés tőlem – E. M.]” A korabeli német külpolitika szorosan összefüggött az 1888-ban trónra lépő új császár, II. Vilmos hóbotos, sokszor felelőtlen, ripacskodó, a szó negatív értelmében romantikus személyiségével. A történelem iróniája, hogy Bismarckot – aki előre nem látható módon és akaratan kívül – hamis realistaként egyengette a trónon született hamis monarcha útját, maga Vilmos hajította ki a hatalomból. Ahogy a mondás tartja: „Két dudás nem fér meg egy csárdában.” Bismarcknak így bőségesen maradt ideje öregségében emlékiratait megírni. Az még mindenképpen idekívánkozik, hogy míg a „vaskancellár” hamis realizmusa dacára kiemelkedően tehetséges ember volt, addig II. Vilmos uralkodói inkompetenciájához semmi kétség sem férhetett. Erről a modern kori német komédiás-antihősről a következőket írja Bibó a külpolitikával összefüggésben: „A tengeri-gyarmati és keleti terjeszkedés terén fennálló angol- német ellentét reális tárgya határozottan kisebb volt, mint például a közel-keleti angol-francia versengés tárgya, az angol-német ipari verseny pedig elmaradt az angol-amerikai ipari verseny mögött, amelyből eddig sem lett háború és ezután sem igen lesz. II. Vilmos különféle gesztusai jobban idegesítették az angol politikát minden ipari és tengeri versenynél. *II. Vilmos egyénisége pedig mély és szerves kapcsolatban volt a német politikai élet zsákutcájával.*” (Kiemelés tőlem – E. M.)

Hozzá kell tennünk ehhez, ha pillantásunkat most a belső német politikai fejlődésre vetjük, hogy mindeközben a császári Németországban egyre jobban izmosodott, egyre nagyobb befolyásra tett szert a fennálló rendet elfogadó, de a maga forradalmáról le sose mondó szociáldemokrácia. Ekkorra, a XX. század elejére a német társadalom közel felét munkásrétegek alkották, ahol a szociáldemokrácia egyre befolyásosabb lett, és a Reichstagban – bármennyire is levegőben lógott ez az intézmény Németországban – már a legerősebb politikai párttá szerveződött. A másik politikai párt, aki szintén mély társadalmi beágyazottsággal rendelkezett, a katolikus Centrumpárt is egyre erősebb lett, és kijelenthetjük róla, hogy értékelvű, de a szociáldemokratákkal ellentétben – reformkonzervatív volt, mely egy esetleges német rendszerváltoztatás esetén konstruktív erő lehetett volna.

Visszatérve II. Vilmos császárra, Bibó a következőképpen folytatja és nagyon frappáns és lényeglátó módon a konklúziót is levonja: „A német forradalmi mozgalom előbb-utóbb bizonyosan szembekerült volna a handabandázó császárral, és II. Vilmos egész egyéniségénél fogva igen alkalmas lett volna arra, hogy változott hangszerelésben, esetleg nem is tragikus, csak tragikomikus befejezéssel eljuttassa Stuart Károly és XVI. Lajos szerepét: azt, hogy a felkelt német nép vele szemben és az ő bukásán keresztül tapasztalja meg a maga erejét és vegye birtokba a saját országát. Minderre nem került sor. Mielőtt a belpolitikai kibontakozás megérett volna, kitört a külpolitikai katasztrófa, és az azt követő béke olyan fordulatot vett, mely a német demokrácia ügyét végleg vakvágányra juttatta.” Szerzőnek az a véleménye, hogy sok-sok igazság van ezekben a sorokban, de mindenképpen korrekcióra szorul. Amit II. Vilmosról Bibó ír, az szerző szerint abszolút helytálló! A forradalmi mozgalom kérdése ennél bonyolultabb, erről az alábbiakban lesz szó.

1918-ban a wilhelminus Németország Keleten már megnyerte a háborút. Még ez év ősz elején is Nyugaton a német seregek a front teljes hosszában idegen földön harcoltak (Belgium, Franciaország). Hatalmas volt a látszat ereje sokak számára. Belül viszont Németország a teljes összeomlás szélén állt, az a veszély fenyegetett, hogy még csak nem is szociáldemokrata, hanem egyenesen kommunista forradalom tör ki. Paul von Hindenburg, ez a tekintélyes háborús hős és ragyogó stratégia, jobbkezeivel, Ludendorffal egyetemben világosan látta, hogy minden látszat ellenére a játéknak vége. Hindenburg beszélt rá II. Vilmost, hogy haladéktalanul le kell mondania és emigrálnia. Vilmosnak

is volt annyi józan esze, hogy ezt belássa és megtegye, mindannyian egyetértettek abban, hogy a legnagyobb bajt, a belső robbanást el kell kerülni. Önként átadták a hatalmat a szociáldemokratáknak. Ők nemhogy „tördőfők” és „novemberi bűnözők” nem voltak, sokkal inkább arról beszélhetünk, hogy páratlan történelmi pillanatot szalasztottak el, hogy széles szociáldemokrata (vigyázat! nem kommunista!) tömegekre támaszkodva egy új demokratikus Németországot építsenek fel. A szociáldemokrata vezetés cserben hagyta saját tömegeit. Jobboldali és radikális jobboldali erőkkel fogott össze, amelyek gesztusait sosem hálták meg a szociáldemokratáknak. Olyan volt, mint egy válással végződő rossz házasság!

A másik kapitális probléma külső volt: Az 1919-es versailles-i békeszerződés Bibó által konstatált sárkányfogveteményei. Ahol fölrúgva a hagyományos békecsinálás művészetét és a hagyományos európai erőegyensúlyt helyre nem állítva durván megbélyegezték és megalázták Németországot. A német nép becsületébe vágtak. A német politikai hisztéria még nagyobb fordulatszámra kapcsol. Azt mondhatjuk, hogy Versailles-ban a nyugati demokráciák hamis moralizálással, amorális alapon szembeköpték saját magasztosnak kikiáltott demokratikus elveiket és az akkoriban mantraként ismételtgetett nemzeti önrendelkezés elvét. A következmények beláthatatlanok voltak...

(A versailles-i békeszerződés sárkányfogveteményei, Stresemann keskeny ösvénye és a weimari német köztársaság teljes fiaskója) A szóban forgó békeszerződés irracionálisnak, betegnek, rövidlátónak és következményeit tekintve a jövőre nézve, hogy finoman fogalmazunk, veszélyes üzemnek bizonyult. A német népet kikiáltották első számú háborús bűnösnek, a hagyományos békecsinálás jól kimunkált európai hagyományát kidobták a kukába, mint használhatatlan szemetet, a békeszerződés diktátum lett, Németországra meghatározatlan összegű hadisarcot vetettek ki, a német hadsereget lefegyverezték és a nagy elánnal meghirdetett nemzeti önrendelkezés nagyobb dicsőségére megtiltották az Anschlusst. Ez a német nép hosszú ideje tartó egyre mélyülő politikai hisztériájának szinte elementáris súlyosbodását idézte elő, és a félelem, a gyűlölet, a frusztráltság még további magvait hintette el. Pedig ahogy Bibó is mondja, az 1918-as szituáció kiváló kúrálja lehetett volna a német nép szinte minden bajának. Külső és belső feltételek együttes teljesülése esetén. A Nagy Háború végén ugyanis eltűnt mindkét nagy, és az összes kicsi dinasztia, szétporlott a területi fejedelemség intézménye is. A szociáldemokratáknak a régi német establishment önként adta át a hatalmat, amelyet a szociáldemokrata, és szeretnénk nyomatókosan hangsúlyozni szociáldemokrata, és nem kommunista-bolsevik tömegek támogattak. A szociáldemokrata vezetés viszont cserbenhagyta saját híveit és így tovatűnt a történelmi pillanat, hogy egy valódi demokratikus átalakulás megtörténjen és létrejöjjön a demokratikus, de egyben tekintélyt is parancsoló erős Németország, megvalósítva a nagy-német egységet is. Ezt, ahogy látjuk, külső és belső tényezők egyaránt megakadályozták.

Ennek következtében a megszülető weimari köztársaság veleszületett terheltséggel rendelkezett és ezer sebből vérzett már a kezdet kezdetétől fogva. Összeomlottak Németországban is a régi, bár már meglehetősen elavult politikai tekintélyek, de ami súlyosabb, nem lépett a helyére egy egészséges és korszerű új politikai tekintély. Túl sok volt a fenyegető árnyakból... Nem véletlen, hogy így a szociáldemokrácia is korrumpálódott, sőt az első elnök, a szociáldemokrata Ebert helyébe már 1925-ben a Nagy Háború hőst, a nagyszerű veterán katonát és kiváló stratégát, Paul von Hindenburgot választották! Az ő tekintélye és hírneve csorbítatlan maradt. De volt itt még egy fontos kulcsfigura, egy mérsékelt jobboldali, vagy inkább jobbközép német férfiú, Gustav Stresemann, aki Bibó szerint is az egyetlen lehetséges utat választotta, amely szerinte – és ez is jogos – egy nagyon keskeny ösvény volt. Ez a szolid polgári politikus mindenekelőtt fokozatosan

stabilizálta, amennyire csak lehetett a belső német viszonyokat, és ügyes és óvatos politizálással arra törekedett, hogy *visszaadja Németország arcát a külföld előtt és a német népnek is*. Fatális egybeesés, hogy ez a nagyszerű német nem sokkal azelőtt hunyt el 1929-ben, mikor kiobbant a hírhedt gazdasági világválság és Stressemann egész műve rövid időn belül az atomjaira hullott szét. A sebeket, melyeket ez a férfiú gyógyított, egy vékony védőhártya óvta már, ez zúzódott szét, és felszínre tört – most már kumulálódva – a német politikai hisztéria, ami ezúttal már nem a négyzetben, hanem a köbön kezdett tombolni. A régi sebek ezreiből ömleni kezdett a vér. Ahogy Bibó is megjegyzi, a sátáni körülmények már adva voltak, most már csak egy messiás kellett, és az sem váratott magára sokáig.

(Az osztrák köztársaság zsákutcája. Az önálló Ausztria életképtelensége és komédiája)
 Önálló nemzet-e Ausztria vagy a német válság középpontja? – teszi fel a húsbavágó kérdést Bibó. Szerző véleménye az, hogy ilyenről egyáltalán nem beszélhetünk. A győztes antanthatalmak sem gondolhatták igazából komolyan, hogy ha Ausztriát önállóvá tesszük, akkor mintegy bűvészműtatványt, előhozzuk a cilinderből a szuverén, öntudatos osztrák nemzetet... Ha a Nagy Háború utáni szituációt nézzük és az azt megelőző évszázadokat, semmiféle osztrák nemzetalakulásról nem lehetett szó. Miután a Habsburgok megrokkant birodalma végleg összerogyott és kilehelte lelkét, az osztrákok már 1918-ban csatlakozni akartak Németországhoz, amelyet megtiltottak nekik. Bibó a következőképpen ír: „... Ausztriát 1918 és 1934 között a legkülönbözőbb nemzetközi szerződésekkel, szabályokkal, politikai és gazdasági előnyökkel kellett visszatartani attól, hogy önként Németországhoz ne csatlakozzék.” Ez már önmagában elég adalék ahhoz, hogy az osztrákokat a németiségről csak úgy leválasszuk, ez olyan, hogy egy példával világítam meg, mintha a székelységet próbálnák meg a magyarságról leválasztani és önálló nemzetet kreálni belőle. Teljes képtelenség.

Sokkal érdekesebb a kérdés másik része! Ausztria-e a német válság középpontja? Erre a kérdésre a válasz határozott igen! Fontoljuk meg Bibó következő sorait: „Az az Ausztria, mely a 15. századtól kezdve egészen 1866-ig a németiség politikai középpontja volt, egészen más arcot mutatott. [...] Nyugat-Európában furcsán hangozhatik, de Közép-Európában mindenki tudja, hogy a *hitlerizmus nem az »erőszakos«, »feudális«, »militarista« Poroszországban született meg, hanem a kedves, szelíd, latin Ausztriában! Nem véletlen, hogy Ausztriában fejlődött ki az az antiszemita nagynémet mozgalom, melyből Hitler és a hitlerizmus a maga döntő impulzusait kapta.* [Kiemelés tőlem – E. M.]”

Ausztriában nem létezett olyan fajsúlyos politikai vagy társadalmi erő, mely Németországgal szembe ment volna, ilyen nem is lehetett. Bibó ugyan számba veszi egy esetleges osztrák ellenállás tényezőit a hitlerista Németországgal szemben, de maga is megállapítja, hogy ezek semmi összefogásra nem voltak képesek, önmagukban pedig elégtelenek voltak. (Keresztényszocialista áramlatok, az osztrák, főleg bécsi munkásság, a Heimwehr-paramilitáris szervezet stb.)

1938-ban a német „Führer” által végül megvalósított Anschlussnak számottevő osztrák ellensége, akár társadalmilag, akár politikailag nem volt, kitörő, őszinte osztrák lelkesedés viszont igen...

A második nagy világháború után a győztesek ugyanazt tették, mint az első után, hosszú megszállás után 1955-ben végül ismét kreáltak egy önálló Ausztriát. Némi kitekintést téve egyelőre annyit mondunk, hogy a német politikai hisztéria sokkal szelídebb, kulturáltabb, mérsékeltébb formában, kisebb intenzitással, de nagyon masszív és szívós módon mind a mai napig ott lappang az osztrák társadalom széles és legváltozatosabb köreiben,

de az sem áll távol az igazságtól, ha úgy fogalmazunk: az *osztrák néplélek mélyrétegeiben!* Erről még lesz szó. Most e fejezet zárásául annyit, hogy Bibó óva intett attól, hogy a második világhégés után ismét önálló Ausztriát állítsanak fel!

(A német politikai hisztéria végzetes ön-kitombolása és csúcspontja: A hitleri Harmadik Birodalom zsákutcája) Ezen a történeti ponton megkerülhetetlenül foglalkoznunk kell egy újabb történelmi személyiséggel, melyet a történelmi erők működése, az általános és specifikus tényezők rendkívüli összejátszása és egybeesése a felszínre dobott, ez pedig Adolf Hitler. Mégis e sorok írójának az a véleménye, hogy ez a legmesszebbmenőkig nem volt véletlen, amivel korántsem állítja azt, hogy determinált lett volna! Egy ún. történeti hosszú időben lejátszódó sorozatosan szerencsétlen vagy kétes történelmi eseménysor, egyaránt külső és belső eseménysorok is, úgy valószínűsítették színre lépését, hogy az mégsem volt sem megjósolható, sem előre nem látható!

Bibó azt mondja a német „Führerről”, hogy származása, társadalmi háttere, életútja, habitusa révén szinte a tökélyre menően megtestesítette személyiségében a német politikai hisztériát, ennek következtében nem meglepő, hogy szintén tökélyre menően összhangban volt kora szorongásaival.

Hitler életét ebben a munkában most nem részletezzük, hanem Bibó nyomán tovább vizsgálódva arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi a hitlerizmus, továbbá sorra vesszük azt a problematika-komplexumot, melyet a tudós magyar politikai gondolkodó „az eszmék csapdájának” nevez.

Mi a hitlerizmus? Bibó felveti munkájában a „törvényen kívüli ember lázadásának” problematikáját. Nem tagadja, hogy ez komponense a hitlerizmusnak, de pszichológiai szaknyelven szólva itt szerző úgy érzi, Bibó e vonatkozásban racionalizál egy kicsit, amely az elhárítás egyik formája. Nézzük meg, hogy a hitleri Harmadik Birodalmat kik irányították, milyen emberek kezébe került a német történelemben eddig példátlan hatalom? Rudolf Hess, 1941-ig a „Führer” helyettese. Korlátozott szellemi képességekkel rendelkező, de Vezére errant kutyahűséggel viseltető férfiú, 1893-ban az egyiptomi Alexandriában született. Hermann Göring, az első világháborús pilóta-hős, birodalmi marsall, évtizedeken keresztül kábítószér-függő (morfinista) volt. Heinrich Himmler, a rettegett SS-vezér eredetileg tyúktenyésztő volt. Dr. Joseph Goebbels, az egyik legtehetségesebb nemzetiszocialista, a Birodalom propagandájának irányítója, a filozófiatudomány doktora. Ő történetesen dongalábú volt és nagy bánatára nem harcolhatott a Nagy Háborúban. Szokása volt egyszerre több hölgynek is csapni a szelet, jó szokását törvényes házasságában is megtartotta. Híres-hírhedt naplója nőügyei mellett, tele van akasztófa-humorral és veqytiszta cinizmussal. 1945-ös öngyilkossága előtt gyermekeivel is végzett. Robert Ley, a Német Munkafront irányítója megveszekedett alkoholista volt és kiváló szónoki képességei ellenére dadogva beszélt, amelyen még szeretett Führere is élcelődött. Joachim von Ribbentrop külügyminiszter, eredetileg pezsgőkereskedő volt és arroganciájáról volt nevezetes. A nemességet jelentő „von” nevet kérelmezte és meg is kapta, az angolok „Ribbensnobnak” gúnyolták. Ernst Röhm, a hírhedt SA-vezér közismert volt homoszexualitásáról, amelyet sohasem vallott be. Martin Bormann, a „Führer” jobbkeze egykori német-szabadcsapat tagként bűncselekményeket követett el már fiatal felnőttkorában. Alfred Rosenberg, a „pártfilozófus”, 1893-ban a cári Oroszországban született, balti népi német volt, egy darabig moszkvai magányos óráiban eljátszadozott a gondolattal, hogy bolsevik lesz. (Ezzel a gondolattal dr. Goebbels is eljátszadozott.) Adolf Hitler, a „Führer”. Katolikusnak keresztelt osztrák volt és még arra sem futotta neki, hogy a középiskolát befejezze és leérettségizzen, rendszeres munkaviszonnyal

sosem rendelkezett. A Mein Kampf-ban önmagát „Weltfremd”-nek, „világidegennek” nevezi. Mindössze egyetlen nemzetiszocialista lóg ki ebből a sorból, ez pedig nem más, mint Albert Speer, a Birodalom főépítész, majd a második világhégés alatt fegyverzet- és haditermelés-ügyi miniszter. Német nagypolgári családból származott, sokoldalú tehetséggel, kiváló iskolázottsággal, ragyogó szervezőképességgel, innovatív-készséggel, csillogó intelligenciával rendelkezett és aránylag fiatal is volt (1905-ös születésű). Ő őszintén hitt a „Führer”-ben, és vitathatatlanul mindenkinél többet tett annál, hogy a német hadigépezet háborús irányítójaként, minden tehetségét latba vetve, Hitler háborúja minél tovább tartson. 1945-ben Hitler örült Néró-parancsát minden elpusztítására viszont tudva és akarva szabotálta, és ezt Hitlernek szemtől szembe be is vallotta a legvégén. Nürnbergi perében elismerte bűnösségét, mindent bevallott és méltósággal vállalta 20 éves börtönbüntetését, amelyet le is töltött. 1981-ben hunyt el.

Szóval előttünk áll a vezető hitleristák és a „Führer” korántsem teljes emberi-morális panorámája. Őnekik kellett volna az „Übermenscheket” megtestesíteni vagy legalább példát mutatni... Igazán nem tudható, hogy ez nekik mennyire jött össze ilyen adottságokkal... Szerző úgy látja, hogy az egész hitlerizmus nem kizárólagosan, de döntő mértékben a törvényen kívüli emberek lázadása olyan erkölcsi alapelvek ellen, mely egyáltalán értelmet és tartást adott európai civilizációknak és a német népnek is.

Visszatérve Bibóhoz, most az ún. „eszmék csapdáját” vesszük górcső alá, amelyek jelentős adalékkal szolgálhatnak a hitleri Harmadik Birodalom legalább szerény mértékű megértéséhez, amely azonban sok vonatkozásban megmagyarázhatatlan marad.

Először. Az eszmék csapdája: Önrendelkezési jog és hatalomkultusz. Bibó írja: „A hitlerizmus leszámolt az európai együttélés eddig érvényes alapelveivel, a nemzetek szabadságával, a nemzetek egyenlőségével, az önrendelkezési joggal azért, mert egy egyszeri történeti tapasztalat keserűségében a német nép megtapasztalta, hogy ezeket az elveket lehet nagyon hiányosan, nagyon egyoldalúan és nagyon képmutató módon alkalmazni.” Hitler pedig olyan külpolitikába kezdett, és itt is tetten érhető egyrészt a törvényen kívüli ember mentalitása és tettei, és az, hogy személyében tökéletesen megtestesítette a német politikai hisztériát, amelyben a hatalmi helyzetek 100%-os kiaknázásán, szerződéseket, egyezmények papírfecniként való félrehajtásán, cinizmuson, képmutatáson, hazudozáson alapult, arról nem is beszélve, hogy a „Führer” maga vallotta be többször is, hogy mindent egy lapra tesz fel, ergo „va banque”-ot játszik, szóval hazardírozik. Ezzel a 30-as években döbbenetesen sikeres külpolitikai sikereket ért el, ráadásul 1939-ig békésen, vérontás és háború nélkül. Még halálos ellenségei közül is sokan Hitlert zseninek tartották. A „Führer”, amikor akcióit végrehajtotta, nem vette észre, hogy ezt a többi nagyhatalom azért engedi meg, mert az önrendelkezés elve alapján Németország – vulgárisan szólva – csak a saját udvarában terjeszkedik. Hitler persze ezt nem önrendelkezésnek fogta fel, hanem sokkal inkább hatalomkultusznak és az azzal való (vissza)élésnek, és számára Versailles félre-söprése csak egy mérföldkő volt, sőt tulajdonképpen csak a kezdet... Ahogy Bibó írja, a német Vezér az előtt az európai értékrend színe előtt akart elégtételt venni, amelyet egyébként tagadott, sőt gyűlölt, és elpusztítani igyekezett.

Másodsorra. Az eszmék csapdája: Demokrácia és Führerprinzip. Bibó ennek kapcsán azon elmélkedik, hogy a demokrácia és a személyes uralom kérdése az, ahol a hitlerizmus szemben állt az európai értékrenddel. Azzal folytatja, hogy az európai politikai élet másfél évezredes fejlődése a személyes uralom megszűnése, a hatalom spiritualizálása, a demokrácia és az önkormányzat felé mutat. Fokozatosan az egész népben tömegérzelemmé válik az a kívánság, hogy ne tradicionális, dinasztikus és személyes formában, hanem a maga szükségletei és kívánságai szerint vezessék [kiemelés tőlem – E. M.].” Ott azonban, ahol

az előbbieket még túl erős befolyást és presztízst gyakorolnak és a tradicionális személyes uralom túlságosan előkészítetlenül és hirtelen omlik össze, vákuum keletkezik és a gazdátlan népen könnyen eluralkodik a vezetetlenség érzése. Ennek már logikus következménye, hogy az ilyen nép diktatórikus személyes uralmat emel maga fölé – mondja Bibó. Ez volt a helyzet Németországban is. A „Führer” azért is juthatott uralomra Németországban, mert a német nép nagy sérelmeinek elintézését ígerte. Maga a vágy demokratikus volt.

Harmadszorra. Az eszmék csapdája: Egyenlőség és fajelmélet. Bibó: „Az európai értékrend szempontjából a harmadik döntő állásfoglalása volt a hitlerizmusnak az, hogy míg az európai társadalomfejlődés a születési szelekció mágikus erejébe vetett hit megszűnése és mindenemű születési kiváltság feloldódása felé haladt, addig a hitlerizmus a faji gondolattal olyan konjunktúrát teremtett Németországban a születés misztikájának, a nemes és paraszti ősök kutatásának, amire Európában a feudális nemesség legvirágzóbb korszakaiban sem volt példa.” Aztán hozzáteszi, hogy a születésrendi társadalom sehol sem volt olyan erős Európában és tartotta magát makacsul, mint éppen Németországban. A nagy paradoxon ebben az, mondja Bibó, hogy „a hitlerizmus éppen a születésrendi társadalmi szervezet rettenetes tehetetelét oldotta fel azzal, hogy radikálisan tagadásba vette a német nemzetet belülről bármiféle születési és társadalmi különbség jelentőségét, és ugyanakkor egekig felértékelte, misztikus ragyogásba vont és legmesszebb menő személyes privilégiumok ígéretével felruházott új születési előjoggal halványított el minden régit, a *németnek születés előjogával* [kiemelés tőlem – E. M.]” A történelem úgy hozta, hogy a hitleri Harmadik Birodalomban végkép szénné égtek a születésrendi társadalom szerkezetei, de az is világos lett a német nép számára, hogy hosszú távon nem kér az élet minden területét béklyókba kötő, besűgő-feljelentető rendszert működtető, a társadalmat megannyi mini-führerrel elárasztó, a magánéletbe belemászó, sőt azt megszüntetni akaró modern totalitárius diktatúrától sem. A kijózanodás, több szempontból is, 1945 után bekövetkezett Németországban és akkor vált ez nyilvánvalóvá. Ehhez azonban egy újabb világgégés kellett, és emberek tízmillióinak értelmetlen halála...

(Epilógus. Az osztrák rejtély) Vége van-e – tehetjük föl a kérdést – a német politikai hisztériának? Szerző úgy gondolja, hogy ha napjainkat és az elmúlt évtizedeket nézzük, akkor Németország (beleértve a volt NDK-t is) esetében igen.

De hogy állunk dolgozatunk másik főszereplőjével, Ausztriával? E sorok írója szerint ott máig nincs vége egészen. A második világháború után ezzel az országgal ugyanazt tették, mint az első után. 10 éves szövetséges megszállás után és a Szovjetunió fedőnéven futó orosz világhatalom beleegyezésével 1955-ben Ausztriából újra (semleges) önálló államot kreáltak. Nagyjából két emberöltő telt el azóta. Ez egy nemzetalakuláshoz túl kevés idő.

Mindenképpen érdekes lehetne, ha egyszer akár „csak” egy véleménynyilvánító népszavazáson a derék osztrákokat megkérdeznék, hogy akarnak-e Németországhoz csatlakozni? Mindkét ország régóta demokratikus, gazdaságilag virágzó állam, a világ leggazdagabb országai közé tartozik mindkettő. Mindkettő tagja az Európai Uniónak.

De akkor mi az oka annak, hogy Ausztriában már évtizedek óta az osztrák társadalom szavazói körében először stabil 25%-os, majd egyharmad fölél emelkedő szinten stabil támogatottsága van a radikális jobboldalnak, amely persze elfogadja az alkotmányos rendet, politikailag kulturált (nem a politikai korrektség elméleti és gyakorlati örültségére gondol a szerző!), és jogos, jól artikulált politikai és társadalmi igényeket jelenít meg? Ha pedig a jelenre nézünk, az osztrák elnökválasztáson már az osztrák társadalom fele a radikális jobboldalra szavazott! (Nem mintha e sorok írójának gondja lenne ezzel, sőt üdvözlő!) A pozitívumok mellett lehetséges lenne, hogy osztrák földön lappangva bár, de mégsem ért véget teljesen a német politikai hisztéria?